

mínek, hodnotového systému, způsobů sňatku a rolnickopatriarchální mentality.) Zemědělství je teritoriálně ukotvená, nemobilní, tedy potenciálně ovladatelná a státotvorná forma hospodářství. Pokud jde o množství úkolů a funkcí nelze její patriarchální ražení s patriarchalitou pasteveckého hospodářství porovnávat. Už také proto ne, že část těchto funkcí přebírají a/nebo kontrolují mobilní skupiny (nejdříve šlechta, potom centralistický stát). K tomu patří vedle kontroly obranyschopnosti také výkon práva (později přibude přístup ke vzdělání, přesídlování do města atd.). Rolnické zvykové právo přechází rychle na stát a stává se uzákoněným právem. Právo pastevců zůstává dlouho nepsané, zvykové a proměnlivé. Přechází v něm vedle svépomoci a kolektivního ručení i takové archaické strategie řešení konfliktů jako je příkaz zabít při krevní mstě nebo urážce na cti (znásilnění, nevěra, únos) a v neposlední řadě nepřátelské chování vůči cizím, které plně ospravedlňuje krádež a loupež ve vzdálené oblasti, zatímco krádež ve vlastní skupině netrpí. Organizační ústrojí vícerodínné domácnosti, která byla původně vázána na chov dobytka a pastvu a potom se přenesla v různých migračních vlnách do údolí, kde přetrvávala strukturně a myšlením nezměněna, bylo podle Kasera (s. 103) určující pro tvářnost, sílu, setrvalost a mentální tradice balkánského patriarchátu. Zvláštnost této domácnosti o více rodinách nespočívá tedy v její formě nebo úkolech jako takových, ale především v tom, že přetrvávala až do 20. století. Záslouhou autora, kterou je nutno vyzdvihnout, je právě poukázání na tyto souvislosti. Jeho etnohistorická práce poskytuje přes své historické zaměření, ale i kvůli němu, důležitý příspěvek k pochopení dynamiky a forem, ve kterých se odehrávají

politické, vojenské a pseudoetnické konflikty balkánské války. S patriarchálním modelem světa se zjevně rozšířily i formy myšlení mužského kolektivu, který sebe sama směrem dovnitř i ven ohraničuje, praktikuje skupinovou brannost a vytváří spojení. Působí zde také psychologicky účinné vazby autoritativní, závislostní a pocit solidarity. Tento způsob myšlení je podporován vědomím slabosti a především pomíjivosti státních struktur. (Boje za druhé světové války, partyzánské a občanské války v oblasti sice zničily základnu pastevecké společnosti, pravděpodobně ale spíše posílily tvořivou sílu patriarchálního socializačního modelu, ve kterém hrála důležitou roli vícerodínná domácnost, udatnost mužského kolektivu, tradice hrdinství, sebeobětování a kruté pomsty.) Tyto prvky společně se vzpomínkami na nevyřízené účty vyúsťují ve směs agresivní nesnášenlivosti a přesvědčení o vlastní neomylnosti, které je, i když v různé míře, typické pro všechny strany účastníci se balkánské války. Tento myšlenkový habitus se pojí s hlubokým, starobylým, ambivalentním vztahem k ženám, který dokáže bez problémů spojit žhavé zbožňování s krutým pokořením. Pokoření vlastní cizí ženy a ritualizované zhanobení cizí-vlastní ženy, její znásilnění a zabití jejích dětí, které patří nepříteli, je všemi stranami v balkánské válce chápáno i jako svého druhu sdělení. Jako takové je součástí machistického textu, jehož zvrácená potence a vznášení kastrálních požadavků (mnohokrát – pokud lze věřit zprávám – vyslyšených) dosvědčuje nevyléčitelnou impotenci pachatelů.

*Jiřina van Leeuwen-Turnovcová
(Frankfurt nad Mohanem)
Přeložila Hana Kyrlová*

Eva Davidová: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990

Olomouc, Palackého univerzita (s podporou Muzea romské kultury v Brně) 1995, 244 s., 282 fotografií.

Eva Davidová, socioložka a etnografka, zasvětila Romům celý svůj život. Po mnoha dílech přispěvcích k romské problematice nyní napsala soubornou práci, věnovanou českosloven-

ským Romům let 1945 až 1990 s přesahem do nejnovější současnosti roku 1995. Hned na začátku chce říci, že jde o knihu mimořádnou. Ve 12 kapitolách sdružených do čtyř částí se z pohledů řady společenských věd zabývá romským etnikem na našem území. Není to pohled stacionární, ale dynamický, jak to zvláště odpovídá romské etnitě.

V úvodu předkládá čtenáři rozhodovací proces při volbě způsobu prezentace své práce.

Má to být dokumentační způsob? Má to být pouhá faktografie? Má to být práce laděná kulturně romanticky? Nebo se má zvolit způsob, aby o Romech vypovídaly skutečnosti provázené bohatým fotografickým materiálem, které společně s autentickými romskými texty budou ukázkou romského folklóru, ale i „odrazů vnitřních pocitů duše“? Autorka zvolila tuto poslední cestu.

Text knihy začíná reminiscencí na léta 1945-1950. Rok ukončení války znamenal první romskou bilanci: v českých zemích zbylo po holocaustu v Osvětimi ze 6 tisíc českomoravských Romů sotva tisíc duší, na Slovensku byla fyzická likvidace milosrdnější. Příští českoslovenští Romové se formovali jako etnikum z naprosté většiny Romů slovenských, ze zbytků Romů českomoravských a z neurčitého počtu Romů zahraničních (maďarských, rumunských, německých – Sintů). Tak vzniklo etnikum spojené především řečí a převážně kočovným způsobem života. Ten jim umožnil bezproblémové stěhování po osvobozené republice, jehož jedním z výsledků byla spoluúčast na znovuosídlení pohraničí a příchod mnoha tisíc Romů z venkova (z cikánských osad) do měst. Již od počátku těchto pohybů byl podíl Romů ve městech vyšší než u většinové populace. Teprve pak se Davidová vrací k otázce „Kdo Romové opravdu jsou“ a odkud přišli. Velmi stručně rekapituluje známou historii jejich stěhování z Indie do Evropy jižní a severní cestou. Na území střední Evropy přišli, v tom i do českých zemí, ve 13. století. Sleduje také vznik jejich pojmenování (Cikáni, Gypsies, teprve nyní Roma-Romové) a analogii romštiny a hindštiny; ostatně teprve srovnávací jazykové studie v 19. století vedly ke zjištění, že Romové mají pravlast v Indii. Zde také klasifikuje romské dialekty na území bývalého Československa (s převahou východoslovenského dialektu). V té souvislosti se zmiňuje o „českoslovenštině“ Romů, která vznikla jako jejich druhý jazyk promíšeným užíváním slovenské a české slovní zásoby. Romové tak byli integrujícím etnikem bývalého společného státu.

Počet Romů se vždy lišil od počtů, které byly zjištěny. Platilo to o sčítání lidu 1921 a 1930, platilo to o soupisech ve 20. letech (56 tisíc na území celého Československa včetně Podkarpatské Rusi), platilo to jistě o soupisu

z roku 1947 (101 190; 16 752, 84 438). Totéž lze říci o soupisech z 60. let vystřídáných nejprve zvláštními šetřeními u příležitosti sčítání lidu 1970 a 1980. Při sčítání lidu 1991, kdy byla Romům dána možnost přihlásit se k romské národnosti, bylo sečteno v České republice 32 903 Romů, na Slovensku 75 802, celkem 108 705 Romů podle národnosti. Z toho vyplynula nízká národnostní sebeidentifikace Romů, jejichž počet byl ke dni sčítání odhadnut demografy na 151 tis., 260 tis. a 411 tis. Jen 21,8 % Romů v České republice se hlásilo ke své etnitě, na Slovensku 29,4 %, celostátně 26,4 %. Byl to historický strach přiznat se k romství, nebo to byla vypočítavost ev. souhlas k formální asimilaci? Je to otázka nejen pro demografy a etnografy, ale především pro sociology a psychology. Romské etnikum se odlišuje od většinové populace dalšími charakteristikami jako věkovým složením, v němž převládá podíl dětí víc než dvojnásobně a naopak podíl osob v poprodukčním stáří je jen asi pětina podílu úhrnu obyvatelstva. Také realizovaná plodnost českých a slovenských Romek se lišila, což bylo další odlišnou charakteristikou. Davidová kladě zvyšování rozdílů mezi českými a slovenskými Romy do 80. let.

Nejen etnografické, ale i sociologické aspekty charakteristik romské etnity vyplývají ze změn způsobu života Romů v našich zemích, daných změnami ve způsobu bydlení, změnami v přípravě a složení stravy, složek oděvu, ale hlavně pokud jde o tradiční řemesla. Davidová odhaduje, že ještě třetina žijících Romů přišla v aktivní styk s tradičními romskými řemesly jako kovářství, kotlářství, korytářství, zvonkařství, košíkářství, výroba kartáčů, hliněného zboží, ale také hudebních nástrojů atd. Z Romů se stali především průmysloví, většinou nekvalifikovaní dělníci, jen část jich pracuje v zemědělství. Víme, že část Romů se při sčítání 1991 hlásila jako „samostatní podnikatelé“, část měla úřednické povolání. Šlo však o selektivní soubor (jednak výše kvalifikovaní uvědomělí jedinci, jednak právě obyvatelé s nižším sociálním statutem), takže nelze mluvit o kvalifikované reprezentativnosti.

Za nejvýznamnější změnu v životě našich Romů považuje Davidová právem přínos k trvalému usazení od roku 1958. Důsledky byly dramatické. Možná, že právě to bylo

začátkem narůstajících konfliktních situací mezi Romy a *neromy*. Domnívám se, že to vedlo ke zvýšení migrací do měst, kde sociální nebo jiné menšiny hledají – podobně jako v zemích třetího světa – své „lepší“ mimo svá dosavadní venkovská sídla, tj. ve městech. Potvrzují to i zjištění prováděná v rozvojových zemích různými mezinárodními orgány např. pro OSN ap. Sociologický rozbor zaměřený na podrobnosti a důsledky sedentarizačního procesu má stále široké možnosti uplatnění. V té souvislosti je pak možno uvést potřebu studia forem účelné bytové výstavby a forem bydlení romského obyvatelstva jako etnika *sui generis*, s jehož bydlením jsou většinou nedobré zkušenosti (mostecký Chánov, košický Luník IX). Je nebezpečí, že Romové, zejména na Slovensku, budou i nadále ještě dlouho žít v kolibách, resp. *kherech*, což jsou jednomístnostní venkovské, ale někdy i „městské“ domky Romů. V České republice došlo v tomto směru přece jen ke zlepšení, jak vyplynulo i ze sčítání 1980 (v roce 1991 nebyl způsob bydlení podle národnosti zpracován; v roce 1980 se tak za Romy stalo v návaznosti na koncepci zpracování za celou populaci republiky).

Sociologicky zajímavá je kapitola o lidovém náboženství, víře a pověrách Romů. Celá sféra duchovní kultury, a tedy i náboženské „vyznání“ Romů, patří do oblasti nejnětmnějších znaků populace, často s retardujícími důsledky. Není to pouhá etnografická oblast, má značný společenský dopad a promítá se i do spolužití s *neromy* jako občasný disharmonizující faktor vedoucí k podceňování romského etnika. Davidová konstatuje, že Romové se vždy hlásili k náboženství většinové společnosti, ve které žili. Je zajímavé, že při sčítání lidu 1991 se 23,6 % mužů a 22,0 % žen přihlásilo jako obyvatelé „bez vyznání“ (v úhrnu obyvatelstva to bylo 42,3 % a 37,7 %), k římskokatolickému vyznání se hlásilo 48,1 % mužů a 50,3 % žen (v úhrnu obyvatelstva 36,4 % mužů a 41,5 % žen). U Romů přetrvávají funkce pověr a pohádek, zčásti víra s přírodně animistickými prvky.

Zvláštní význam přikládám kapitole *My a oni – Oni a my*. Týká se vztahů mezi Romy a *neromy*. Je to oblast jak společenská, tak sociální, stále více i politická. Hodnotové škály obou etnit se liší. Nesbližují se, ale zdá se, že

se vzdalují. Vyniká to s postupující kapitalizací většinové společnosti vedoucí podle mne i ke zvyšování kriminality Romů a změn její struktury. Je problematické, zda jde ze strany *gádžů* o *programový rasismus* nebo rostoucí animozitu (jež je odůvodňovaná normami chování značné části Romů). I když konfrontace těchto názorů jsou nyní častější a věrohodnější, opravdový vědecký výzkum nebyl proveden (nestačí akce podobné někdejšímu výzkumu IVVM o vztazích *neromů* k Romům ap.). Na konfrontaci protichůdných názorů k této otázce pak navazuje 11. kapitola (Část čtvrtá).

Začíná nadpisem „O nás, bez nás“ (a pokračuje líčením situace vztahu státní moci k Romům během šesti etap zahrnujících léta 1945 až 1989). Až do roku 1989 to byla situace skutečně většinou „...bez nás“. Výjimkou byla krátká epocha existence cikánských svazů (1969-1973), kde Romové nalézali aspoň část možnosti politické a kulturní seberealizace, byť „pod dohledem“ nejvyšších politických a státních orgánů. Zánikem Svazů se vše vrátilo do starých potlačovatelských kolejí. Byla přerušena výchova romských funkcionářů k řízení romských záležitostí; vše se vrátilo pod ministerstva práce a sociálních věcí, jejichž pracovníci pověřeni romskou problematikou ve výběrech pro řešení otázek cikánského obyvatelstva byli protiromsky naladěni.

Jako celému politickému a společenskému vývoji v Československu otevřel i Romům brány teprve listopad 1989. Vznikají politické, kulturní, ekonomické organizace a orgány. Romové mají zastoupení v ČNR a SNR, mají svůj tisk, své informační kanály v televizi a rozhlas. Ale trpí nadále roztržitím svých sil, nekoordinací svého úsilí. Většinová společnost má tendenci vidět především předpokládané požadavky ze strany romských zástupců a hledá – i ta romsky kladně naladěná – nějaké protihodnoty jako předpoklad společenského „vyrovnání“. Je bezpodmínečně nutné hledat a nalézat společnou řeč. A to co nejdříve.

Kniha E. Davidové by mohla znamenat jakýsi formální „start“ k obnovenému úsilí hledání nových forem spolužití bez nátlaku té či oné strany. *Neromům* ve srozumitelné a přehledné formě představila, co je na Romech zajímavého, cenného, hodného zachování.

Romové v ní najdou připomínky ke svému způsobu života, k jeho dobrým i špatným stránkám. Není to podle mě špatné východisko.

Vladimír Srb